

А.В. МОХОНЬКО. ПОЛІТИЧНІ НОРМИ: ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Розглянуто поняття та з'ясовані особливості політичних норм як різновиду соціальних норм.

Ключові слова: соціальні норми, політичні норми, політичні цінності, політичні інтереси.

Рассмотрено понятие и определены особенности политических норм как разновидности социальных норм.

Ключевые слова: социальные нормы, политические нормы, политические ценности, политические интересы.

The article reviews the concept and identify particular political norms as a form of social norms.

Key words: social norms, political norms, political values, political interests.

На сучасному етапі розбудови своєї державності Україна перебуває у перехідному стані. У зв'язку з цим сьогодні, по суті, функціонують дві політичні нормативні системи. З одного боку, система норм політичних, яка залишилась від минулого суспільного ладу, і нормативні орієнтації, внутрішньо притаманні українській традиції та українській ментальності; з іншого – починає складатися і розвиватися нова, демократична система норм політичних, яка базується на світовому досвіді. Отже, у становленні України як суверенної, демократичної країни має враховуватись творчий потенціал, що міститься у нормах політичних обох вищезазначених нормативних систем¹.

У сучасній вітчизняній та зарубіжній науці дослідженню особливостей політичних норм присвячені праці, зокрема: Ю. Агешина, В. Горбатенка, О. Іваніло, В. Макаренко, Р. Макуєва, М. Марченка, В. Нерсисянца, В. Теліпка, Ф. Фаткулліна, О. Юристовського тощо.

З огляду на потреби сьогодення актуальним є з'ясування поняття та особливостей політичних норм.

На рівні монографічних досліджень проблемам сутності, змісту, форми, функцій та цінностей політичних норм присвячено працю Ф. Фаткулліна «Політичні норми соціалізму»². Ю. Агешин у своїй праці³ приділив увагу співвідношенню політичних, правових та моральних норм.

Основою та ядром суспільства як системи, за твердженням Т. Парсонса, є «структурований нормативний порядок, за допомогою якого відбувається організація колективного життя населення»⁴. Нормативний порядок містить цінності, диференційовані й партикулярні норми та правила, які для того, щоб бути значущими та легітимними, повинні співвідноситися з культурою.

Будь-яке суспільство зберігає свою цілісність завдяки інтегруючій ролі соціальних норм і цінностей, тобто зі згоди більшості громадян сповідувати визначену культуру з її суспільними нормами й цінностями. Цінності не лише потребують обґрунтування, а самі визначають норми, очікування, стандарти, які реалізуються у взаєминах людей, а також формують нові основи духовного, культурного і ідеологічного розвитку⁵.

Слушною є думка О. Мартишина⁶, який стверджує, що у кожній сфері діяльності і суспільних відносинах, існують власні додаткові цінності, більш приватні, прикладні. Вони підпорядковані загальним, універсальним цінностям та предствляють собою їх розвиток та застосування до конкретних явищ.

Серед загальновідомих цінностей, зазначає В. Горбатенко⁷, характерних для аналізу процесу й технології прийняття і впровадження державної політики, найважливішими є правові (конституційні) і політичні цінності. Основою конституційних цінностей є права людини і владна відповідальність. Політичні цінності є своєрідним обмежувальним фільтром щодо здійснення державної політики. Соціальна справедливість, легітимність, довіра, консенсус та інші цінності утримують політику в рамках домінування її позитивного потенціалу й убезпечують від негативних проявів. Кожен політичний акт стає осмисленням лише у співвідношенні із цінностями, під впливом яких визначаються норми політичної поведінки людей та їх цілі. Зокрема, політичні цінності виступають як вищі принципи, на основі яких досягається консенсус як у малих соціальних групах, так і в суспільстві в цілому.

У вітчизняній науці⁸, запропонована схема, з якої постає зміст вітчизняної системи політичних цінностей, зокрема:

1) домінуючі ідеї-цінності, до яких належать: свобода, справедливість, політична стабільність, громадянське суспільство;

2) розвиваючі цінності, якими є: законність, політична лояльність, толерантність, схильність до компромісів, відповідальність, свідоме (неупереджене) ставлення до змін, ефективна участь у політичному житті, безпека, рівність, політичний суверенітет, патріотизм, плюралізм, легітимність, постматеріалізм та ін.

Спорідненими з політико-правовими цінностями є соціальні норми, які виконують функції оцінки та орієнтації особистості, спільноти, суспільства і здійснюють регулювання та соціальний контроль за поведінкою людей. Вони мають вольовий характер і виявляють типові соціальні зв'язки; оцінюють, орієнтують і диктують певний тип поведінки; встановлюють межі, умови і характер соціальних відносин.

Соціальні норми «виробляються на основі звичаїв, соціальних цінностей і є конкретними установками щодо поведінки людей, зразками, які визначають межі допустимого в конкретних умовах їхньої життєдіяльності»⁹.

Чим же цінності відрізняються від норм? Норми – це те, що є обов'язком для виконання. Це річище, за межі якого не повинна виходити активність людей. Цінності – це орієнтири, до яких люди прагнуть всі разом або кожний зокрема. Рушіями норм є усвідомлена необхідність, страх, обов'язок. Рушіями цінностей є свобода і внутрішні потреби¹⁰.

Політико-правові норми, зазначає О. Іванило¹¹, впливають з суспільних цінностей і ґрунтуються на них, але, з іншого боку, останні відображаються в них. Якщо цінності відповідають на запитання, як ставитися до явищ політичної дійсності, до того, що є і що може бути, то норми вказують, що з ними робити. Політичні цінності визначають загальну, стратегічну регуляцію поведінки суб'єкта політики, а політико-правові норми – конкретні установки стосовно такої поведінки.

Система існуючих у суспільстві норм, зазначає В. Теліпко, відображає досягнутий рівень економічного, соціально-політичного і культурно-духовного розвитку суспільства, історичні та національні особливості держави та народу, що її складає¹².

Норми як загальнозначуще правило поведінки встановлюють межі діяльності та регулюють відносини між людьми та групами людей у процесі діяльності. Норми існують як основні правила участі в політичному процесі, вони є у всіх сферах політичного життя суспільства. Політична діяльність, управлінська діяльність так само відбувається в окреслених нормами межах, оскільки політичні відносини є нормованою ієрархією підпорядкування.

Важливу групу соціальних норм становлять політичні норми. Вони регулюють відносини соціальних груп, класів, громадян з державною владою, відносини між класами, націями та народами. Політичні норми регулюють також участь народу, класів, соціальних груп в державній владі та житті держави, його організації, взаємовідносинах держави з іншими організаціями політичної системи суспільства. Конституція, інші закони закріплюють політичні права та свободи громадян. Громадянин – це політичне обличчя, вільний та рівноправний член державної організації суспільства. Йому належать політичні права та свободи, зокрема, свобода слова, зібрань, демонстрацій, право приймати участь в управлінні державою, право на об'єднання¹³.

На думку авторів «Політологічного енциклопедичного словника», норми політичні – це загальноприйняті, а також встановлені державою обов'язкові правила й порядок загального характеру, покликані сприяти регулюванню політичних відносин, забезпеченню їх зміни та розвитку¹⁴.

Норми в політиці зазначає О. Юристовський¹⁵, визначають правила політичної поведінки, очікування і стандарти, заборони, які регламентують політичну діяльність індивідів і соціальних груп згідно з цінностями політичної культури, цим самим підтримуючи стабільність і єдність політичної системи суспільства.

Політичні норми з одного боку, закріплюють належну поведінку суб'єктів політики у реальній політичній ситуації, а з іншого – є засобом їх оцінки. У політиці, як і в будь-якій іншій суспільній діяльності також є межа допустимого, яка визначається інтересами безпеки і стабільного розвитку суспільства. В такому сенсі політичні норми формують «правила гри» в політиці. Політичні норми трактують як загальноприйняті, а також встановлені державою обов'язкові правила й порядок загального характеру, які мають сприяти врегулюванню політичних відносин, забезпечувати їх зміни та розвиток.

Політичні норми, стверджує В. Нерсесянц, є виразом інтересів та потреб класів, верств населення. Це визначає їх домінуючу роль у соціальній регуляції поведінки людей, прагненням підкорити всі інші форми соціальної регуляції – право, мораль тощо¹⁶.

Р. Макуев вважає, що політичні норми – це правила поведінки різноманітних суб'єктів політиків, учасників політичних відносин та поточного політичного процесу¹⁷.

На думку В. Теліпка¹⁸, політичні норми, що регулюють політичні відносини, тобто відносини між соціальними групами, націями і народами, пов'язані з їх участю у боротьбі за державну владу та вибором методів її здійснення, а також з взаємовідносинами держави з іншими елементами політичної системи, закріплюються у політичних деклараціях, програмних документах партій і рухів, є основою досягнення їх політичних цілей, а відтак носять суто декларативний характер і реалізують тією мірою, що визначається політичною ситуацією в країні.

Політичні норми, наголошують С. Дроб'язко і В. Козлов¹⁹, зафіксовані в офіційних документах. Також вони містяться у політичних поглядах, ідеях

політичних діячів, їх уявленнях щодо структури державної влади, формах та методах їх діяльності, а також регулюванні відносин у суспільстві з приводу влади.

Деякі автори²⁰, наголошують на терміні «політико-правові норми». Оскільки, з одного боку, політичні норми не закріплені в законних нормативно-правових актах, є формальними їх можуть дотримуватися тільки окремі групи людей, а з іншого боку, політичні норми є консервативним елементом політичної системи, а правові норми, на думку автора, змінюються частіше за політичні. Правові норми приймають, скасовують, змінюють органи законодавчої влади через встановлені процедури, а політичні норми формуються безпосередньо в суспільстві, залежать від спрямування (орієнтації) на будь-який режим. Суспільні цінності суспільства формуються спочатку у вигляді політичних традицій та конкретизуються в моральних нормах, а пізніше закріплюються політико-правовими нормами. Політико-правові норми формують такі ідеали, цінності, стимули і мотиви суспільної поведінки, які допомагають врегулювати конфлікти і затверджують ефективний порядок розв'язання політичних, економічних та інших питань, що виникають в ході суспільного розвитку.

О. Іванов зазначає, що політико-правові норми регламентують відносини між різноманітними елементами політичної системи; закріплюють найважливіші характеристики держави та суспільства; закріплюють, гарантують та забезпечують статус громадянина; регулюють відносини органів влади та управління тощо²¹.

До провідних політичних норм належать державні норми, головним чином правові, а також ті, які мають юридичну обов'язковість (закріплені в Конституції перспективні цілі); норми громадських організацій, трудових колективів, кооперативів, які організують їх внутрішнє життя; норми громадських організацій, що стосуються їх взаємовідносин з іншими організаціями – державними, партійними, громадськими; звичаї, традиції політичного життя²².

Життя показує, що для стабільності багатьом політичним нормам необхідно мати правову форму. Велика кількість юридичних норм, особливо у конституційному, державному, адміністративному праві є політичними нормами. Водночас, у політиці існують також норми, які не потребують інституціоналізації.

Існує думка М. Марченка, що політичні норми знаходять вираз в різних формах: в політичних деклараціях, маніфестах держав, у програмних документах політичних партій, рухів, конституціях держав. Політичні норми, що відображені у юридичних актах держави, стають правовими нормами²³.

Політичні норми можуть існувати у формі загальних гасел (принцип народовладдя, запровадження основ ринкової економіки тощо) та у вигляді конкретних політичних норм (приватизація державної власності, економічна програма, пенсійна реформа тощо). У будь-якому випадку вони є формою усвідомлення і вираження інтересу соціальної групи, оцінки політичного буття. Тому політичні норми за своєю природою соціальні, оскільки відображають інтереси людей, які формуються в соціальній сфері. На підставі інтересів і виникають відповідні політичні інститути суспільства – партії, громадські організації, асоціації, держава тощо, взаємодія між якими відбувається на основі виконання політичних норм.

Політичні норми можуть бути і універсальними, стосуватися однаковою мірою всіх політичних суб'єктів, і локальними (корпоративні норми), які створюють партії, громадські організації (наприклад, принцип демократичного цент-

ралізму) і стосуються лише членів цих організацій.

Політичні норми класифікують, зокрема: *за способом фіксації* (формальні та неформальні, усні та письмові, явні та латентні); *за ступенем узагальненості* (загальні принципи політичної діяльності чи конкретні зразки політичної поведінки); *за типом політичного режиму їх функціонування* (демократичні, авторитарні, тоталітарні). У них можуть виражатися і позитивні (приписи), і негативні (заборони) характеристики політичної діяльності²⁴.

Отже, політичні норми – це правила поведінки суб'єктів політичного життя, що регулюють відносини між політичними партіями, іншими соціальними групами з приводу здійснення влади. Вони закріплюються у політичних документах – деклараціях, програмних документах партій та політичних рухів, тощо; адресуються суб'єктам, що приймають участь у політичній сфері і мають на меті політичні цілі та завдання; направлені на прояв активності у політичній сфері.

Політичні норми існують у трьох сферах соціальної дійсності²⁵:

- у нормативних документах органів влади і підвладних структур;
- у соціальних відносинах, які зумовлюють правила їх функціонування;
- у свідомості – як сприйняття та переживання цих норм.

У політичній свідомості створюються загальні принципи, ціннісні орієнтири, норми, які виступають у якості необхідної умови здійснення політичного процесу, політичних зв'язків та відносин, інституціоналізації політичної системи. Принципи, орієнтири, норми є перш за все усвідомленням та виразом класового, станового, групового інтересу, відношення до політичної реальності.

На думку В. Нерсисянца²⁶, інтереси групують всі системи цінносно-нормативної орієнтації – політичні, естетичні, релігійні тощо. Зокрема, політична ціннісно-нормативна система найбільш концентровано виражає ці інтереси, оскільки вона регулює відносини, пов'язані з політичною владою. Ці відносини визначають характер взаємодії класів, соціальних груп, індивідуумів в усіх сферах життєдіяльності людей у класовому суспільстві.

Політичні інтереси – це інтереси класів, політичних рухів, партій, що мають прояв у державній владі та її службовій ролі у суспільстві. Політичні інтереси володіють самостійністю, специфікою прояву, відокремленим об'єктом впливу, що є, у свою чергу, концентрованим виразом різноманітних інтересів (економічних, соціальних). Боротьба за задоволення політичних інтересів складає серцевину політичної боротьби.

З розвитком суспільства політичні норми, зазначає О. Іванило²⁷, стають найбільш активним виразником інтересів та потреб класів і угруповань. Це визначає їх домінуючу роль у соціальній регуляції поведінки людей, їх прагненням підкорити інші форми впливу на суспільні відносини – право, мораль, мистецтво. У процесі історичного розвитку з культурним прогресом суспільства, поширенням сфери демократії та свободи змінюється ступінь впливу різноманітних видів соціальних норм, відбувається звільнення від натиску політичних велень.

Отже, що норми політичні посідають важливе місце у комплексі засобів і методів, які використовуються політичною системою у процесі впливу на суспільні явища, тобто: відображають вимоги розвитку політичних відносин (норми політичного життя, функціонування політичних партій, політичної системи); становлять складову частину соціальних механізмів, з допомогою яких реалізуються вимоги, інтереси, цілі суспільства чи соціальної спільноти; використовуються соціальними групами та індивідами у боротьбі за владу і при її

здійсненні²⁸.

Політичні норми визначають організацію, поширення та здійснення політичної влади в державі. Отже, це норми політичних інститутів, процедур та процесів, котрі реалізуються у політичній сфері. Ґрунтуючись на силі або виражаючи компроміс політичних сил, вони можуть бути довільними. Саме тому, більшість з них діє поза сферою правового регулювання. Зокрема, політичні норми, що діють у сфері діяльності держави (її форми, упорядкування, регламентація діяльності держави та інших елементів політичної системи, як у межах держави, так і поза нею), приймають правову форму (політико-правові норми, що закріплюються конституцією держави).

1. *Політологічний* енциклопедичний словник / Відп. ред. Ю.С. Шемшученко, В.Д. Бабкін. – К.: Генеза, 1997. – С. 230. 2. *Фаткуллін Ф.Ф.* Политические нормы социализма. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1988. – 120 с. 3. *Агешин Ю.А.* Политика, право, мораль. – М.: Юрид. лит., 1982. – 160 с. 4. *Парсонс Т.* Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения // THESIS. – 1993. – Вып. 2. – С. 102, 109. 5. *Горбатенко В.П.* Політико-правові цінності: теоретичне підґрунтя і державотворчий процес // Правова держава. Вип. 19. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. – С. 54. 6. *Мартышин О.В.* Проблема ценностей в теории государства и права // Государство и право. – 2004. – № 10. – С. 14. 7. *Горбатенко В.П.* Цит. праця. – С. 54. 8. *Жабинець Н.В.* Політичні цінності та їх втілення у процесі демократизації українського суспільства: Автореф. дис. ... канд. політ. наук. – К., 2006. – С. 4. 9. *Горбатенко В.П.* Норми соціальні // Юридична енциклопедія: В 6-ти т. / Ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (голова ред. кол.) та ін. – К.: Укр. енциклопедія, 2002. – Т. 4. – С. 193. 10. *Горбатенко В.П.* Політико-правові цінності: теоретичне підґрунтя і державотворчий процес. – С. 55. 11. *Іваніло О.* Політико-правові норми як регулятори суспільно політичної діяльності // Політична наука в Україні: стан і перспективи: матеріали всеукраїнської наук. конф. (Львів, 10–11 травня 2007 року) / Укл. Поліщук М., Скочиляс Л., Угрин Л. – Львів, ЦПД, 2008. – С. 168–169. 12. *Телітко В.Е.* Універсальна теорія держави і права: Підручник. – К.: БІНОВАТОР, 2007. – С. 267. 13. *Общая* теория государства и права. Академический курс в 3-х т. / Отв. ред. М.Н. Марченко. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2007. – Т. 2: Право. – С. 114. 14. *Юристовський О.І.* Короткий політологічний словник. – Львів: Видав. Дім «Панорама», 2003. – С. 58. 15. *Проблемы* общей теории права и государства / Под общ. ред. В.С. Нерсесянца. – М., 2002. – С. 202. 16. *Макуев Р.Х.* Теория государства и права: Учебник. – М.: Юристъ, 2006. – С. 286. 17. *Телітко В.Е.* Універсальна теорія держави і права: Підручник. – К.: БІНОВАТОР, 2007. – С. 269–270. 18. *Дробязко С.Г., Козлов В.С.* Общая теория права: Учеб. пос. – Мн.: Амалфея, 2005. – С. 178. 19. *Іваніло О.* Цит. праця. – С. 170. 20. *Іванов А.А.* Теория государства и права / Под. ред. В.П. Малахова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2009. – С. 116. 21. *Політологія* / За ред. О.І. Семківа. – Львів: Світ, 1993. – С. 258. 22. *Общая* теория государства и права. – С. 114–115. 23. *Іваніло О.* Цит. праця. – С. 169. 24. *Макаренко В.П.* Политическая социология: нормативный подход // Государство и право. – 1992. – № 7. – С. 108. 25. *Проблемы* общей теории права и государства: Учебник / Под общ. ред. В.С. Нерсесянца. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА*М, 1999. – С. 202. 26. *Іваніло О.* Цит. праця. – С. 171–172. 27. *Політологічний* енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – С. 419.